

## Johan Haddorf

Han dog av *stenpassion* på sitt steniga torp.

Jag hade besökt Krusbergs torp i Stavreberg. Där hade jag stått på huskullen och funderat över fattigdom och på livets hårda villkor för dem som bodde där. Vad ansåg de om livets mål och mening? Deras största strävan var maten för dagen. Att överleva denna veckan, och kanske nästa vecka också.

Sådana trivselmässiga mål som självförverkligande fanns inte i familjen Krusbergs planering. Så gick mina tankar.

Men jag lämnade Krusbergs torp. Jag ämnade också besöka Haddorfs torp.

Jag återvände till stigen och följde den vidare mot öster. Stigen rundade en kärrkant och svängde mot söder. Strax fick jag lämna stigen och vandra stiglöst, svagt uppför mot öster. Granarna stod höga och tysta runt om mig och bevittnade min vandring mot Haddorfs torp.

Jag såg en kulle framför mig, en rundad kulle med en grop på toppen. Jag undrade om detta möjligen var en gammal forngrav. Den ser sådan ut, men högen är inte undersökt. Mitt ute i skogen ligger denna mjukt rundade kulle med en grop upptill, inte långt från Haddorfs torp. Vad göms i den kullen?

Jag vandrade vidare mot öster och kom fram till ett område av stenblock. Här och där fanns lite jämnare, mera lättgångna partier. Jag höll lite till vänster och plötsligt såg jag en stenmur. Jag var framme vid Haddorfs torp. Längst österut på Stavrebergs marker, vid gränsen mot Bankaby.

Haddorfs torp är en märklig plats. I väster löper en stor stenmur. På utsidan är den hög. Marken sluttar mot väster och på insidan är muren lägre.

Jag kom fram till torpet från söder. Den södra muren är lägre och där finns en bekväm öppning i muren. I öster och norr är muren mindre och ibland saknas den. Odlingsrösen finns här och där på området innanför muren. Tomten innanför murarna har en svag lutning mot söder.

Märkliga stendlämningar av annat slag finns här också. Förutom resterna av en matkällare kan jag ana en gammal huskulle. Men här finns också en märklig stenkonstruktion byggd som ett rum mellan två stora stenar. Var det för getter och får?

Idag växer granar på den gamla torptomten men i gamla tider växte fruktträd och andra träd och torpväxter här.

Torpets östra gräns följer rågången mellan byarna Stavreberg och Bankaby. Torpet låg långt från gårdstomten i Stavreberg. Ensam och övergivet på en höjd långt ute i vildmarken.

Denna höjd har i äldre handlingar kallats Lövsjöhöjden, detta eftersom Lövsjön ligger ett hundratal meter norr om torpet. Det var länge sedan denna sjö hade någon vattenspegel. Men kanske att Haddorf såg sjön som en fördel. Kanske fanns det fisk där på den tiden. Idag är den mera ett kärr. Det har skett utdikningar som påverkat sjön.

Med hänsyn till mängden av sten i stenvägg och stenrösen kan vi lätt se att torpet varit i bruk under lång tid, under flera århundraden. Därför kan vi anta att detta torp är vad som under 1600-talet kallades *Starrbergs hybbel*. Här har bott människor under flera hundra år.

Ett annat namn som funnits i äldre handlingar är *Plåttajärtorp*. Det kan ha avsett detta torp under senare delen av 1700-talet.

Här bodde på 1600-talet en soldat som hette Håkan Karlsson. Han kanske är en av dem som brutit sten här till odlingsrösen och stenvägg. Kanske var detta ett soldattorp innan indelningsverket tillkom 1680. Troligen bodde soldaten Olof Starr här med sin hustru Kerstin Börjesdotter. Hon dog här den 8 juli 1695. Han var soldat för Stavreberg.

Särskilt mycket åkermark blev det inte innanför väggarna. Kanske något tunnland. Men kanske fanns det möjlighet att odla på mossen vid Lövsjön.

Vilka som under århundradenas lopp bott och brukat här är svårt att säga. Ibland kanske torpet stått öde. Under 16- och 1700-talen stod torpet ganska ensamt. Inga andra torp fanns i närheten, men sedan bröts det ny mark runt om.

På 1860-talet fanns det flera torp i närheten och ett nät av stigar gick genom skogarna åt olika håll. Johan Haddorf hade granar, mitt ute i skogen.

Jag gjorde mitt första besök vid torpet i början av 1950-talet. Även då gick jag in genom öppningen i södra muren. Då kändes det som att komma in i en trädgård, mitt i skogen. Då fanns rester kvar av Haddorfs liv och verksamhet här.

Idag är den gamla torpmarken en del av skogen. Här växer mest gran.

Yngve i Stavreberg berättade för många år sedan att torpet kallades för Haddorfastället. I kyrkoböckerna var det sedan bara att läsa om Haddorf. Jag skall nu berätta vad jag vet om familjen Haddorf.

Johan Haddorfs liv bjöd på många olika aktstycken. Han föddes i Säby socken. Efter sedvanlig drängtjänst i unga år blev han soldat. Sedan var han bonde och slutligen torpare.

Johan Haddorf och Maja Persdotter gifte sig den 4 oktober 1810 i Stora Åby. Johan var då soldat för Östra Haddåsen och Maja var piga i Prästorp i Stora Åby.

### **Bakgrund för Johan och Maja**

Johan var son till bonden Abraham Eliasson och hans hustru Maria Månsdotter i Store Kuren i Säby socken. Store Kuren var en gård eller torp under Ödebjörnarps gård. Gården blev satt i mantal år 1860 men har kanske även dessförinnan betraktats som egen gård. Den omfattade 23/400 mantal. Ödebjörnarps gård hör idag till Trehörna församling. Gränserna har ändrats.

Johan var nummer sju av fjorton barn. Johans föräldrar var födda i Trehörna socken i Östergötland.

Johan föddes den 9 april 1789. Han var tvilling. Han hade en tvillingbror som hette Adam. Modern dog 1793 och fadern gifte om sig 1796 med Maja Svensdotter.

Maja var född i Adelövs socken 1775, dotter till bonden Per Månsson och hans hustru Anna Persdotter i Botilstorp.

Per Månsson och Anna Persdotter vigdes den 20 maj 1770 i Vireda. Per var från Staggarp i Vireda och Anna från Svanshals. Per föddes i Staggarp och hans föräldrar var Måns Persson och Maria Månsdotter.

Anna föddes 1744 i Fogelgatan i Svanshals, dotter till bonden Per Månsson och hans hustru Maria Svensdotter. Både Per och Anna hade en bakgrund i bondeledet. Som de flesta människor i gamla tider.

Per och Anna arrenderade under åren 1771-78 en gård i byn Botilstorp i Adelövs socken. Där föddes sonen Måns 1772 och sedan dottern Maja 1775. Familjen flyttade sedan till Ödeshögs socken. Där bodde de åren 1883-84 i Porsarp på en gård som brukades av bonden Per Jönsson i grannbyn Narbäck. Det kan ha varit så att Per och Anna svarade för gårdsbruket där.

Därifrån kom de till ett torp på Gåsabols ägor. Där dog Anna Persdotter av *brännsjukan* den 23 april 1786, 41 år gammal. Då

var Maja 10 år gammal och hennes äldre broder Måns 13. År 1788 gifte sig Per Månsson med Sara Johansdotter Palmgren, dotter till soldaten Palmgren i Porsarp. Hon bodde då i Stora Krokek och dit flyttade Per när de gift sig. Men redan året därpå, 1789 hände något.

Vid sommartinget 1789 inlämnades ett inbördes testamente, upprättat av torparen Per Månsson och hans hustru Sara Jonsdotter på Stora Krokeks ägor. Per låg då till sängs och var sjuk.

Den 8 juni 1789 avled torparen Per Månsson på Stora Krokeks ägor av lungсот. Hans barn, Måns och Maja blev föräldralösa i unga år. Det blev Sara Johansdotter Palmgren som tog hand om dem. Vi kan anta att både Måns och Maja fick börja tjäna som dräng och piga så tidigt som möjligt.

Sara Johansdotter bodde kvar som änka på Stora Krokeks ägor och dog där som fattighjon den 26 mars 1808 av värk.

Maja flyttade 1795 till Prästorp i Stora Åby. Där var hon kvar som piga när hon och Johan gifte sig 1810.

Majas broder Måns fanns också i Prästorp en tid. Han gifte sig 1805 med änkan Maja Johansdotter från Ruskilsby ägor. Han dog där 1816. Han hade inga barn och systemen Maja fick därför ärva honom. Detta framgår av bouppteckningen.

Jag hade svårt att få fram uppgifter om Marias bakgrund. Jag fick då hjälp av Barbro Petersson och Birgitta Edström. De lyckades med att klarlägga Majas bakgrund. Tack för hjälpen säger jag till dem.

Johan blev soldat för Östra Haddåsen 1803-1804. Vid en mönstring på Malmslätt den 18 juni 1806 uppgavs han ha varit i tjänst två år.

Han tillträdde som soldat medan Sverige ännu befann sig i krig och han blev kommenderad till Pommern. Det var flera andra soldater från bygden också. Flera av dem kom i fransk fångenskap och kom åter till Sverige några år senare. Men Johan klarade sig bra. Hans sista två årtionden som soldat var lugna, utan krig och blodsutgjutelse. Johan Haddorf fick medalj. Kanske var det för tapperhet i fält.

Efter 35 år som soldat för Östra Haddåsen kom Johan Haddorf 1839 som bonde till Stavreberg på 1/16 mantal med hustru och barn. Men barnen var vuxna och hade börjat flytta hemifrån.

Redan 1836 hade Johan förbehållit sig rätten till ett torp, av allt att döma det torp som senare kom att kallas Haddorfatorpet. Vi kan undra över varför han ville försäkra sig om detta torp, innan han flyttat till Stavreberg. Men kanske kände han någon dragning dit. Kanske var det Majas rötter som gick dit, tänkte jag. Men så var det inte. Det fanns nog andra skäl.

I Östra Haddåsens soldattorp fick Johan och Maja fyra barn, sönerna Gustaf, Peter och Abraham samt dottern Anna Maja. Detta var barnkullen i Johans första äktenskap med Maja Persdotter. Peter och Abraham dog i späd ålder. De två andra var nu giftasvuxna. Dottern Anna Maja gifte sig 1836 med Johan Johansson från Riddargården i Ödeshög. De var sedan bönder i Stavreberg några år. De flyttade 1842 till Ornäs vid Ödeshög. Men under några år var Johan och hans dotter grannar på var sin gård i Stavreberg.

När Johan med sin familj kom till Stavreberg 1839 var han 50 år gammal. Hustrun Maja var 64. Hon dog den 27 maj 1840, 65 år gammal. Hennes tid i Stavreberg blev inte lång. Men vi kan anta att det var en lycklig tid.

Sonen Gustaf hade drängtjänst i Holkaberg och 1841 flyttade han till Ödeshög.

Efter Majas död var Johan ensam på sin gård. Inga barn hemma och ingen hustru. Men då kom Anna Stina Andersdotter dit. Hon var född i Stora Åby socken, dotter till Anders Svensson och Stina Larsdotter på Halvarby ägor. Hon gifte sig med Johan 1841.

I detta Johans andras äktenskap föddes två söner, Karl Anders 1841 och Johan Adolf 1843. Men Anna Stina fick inte lång tid att vandra tillsammans med Johan. Efter hennes död i bröstfeber den 11 december 1844 stod Johan åter ensam, men med två små barn.

Johan gifte sig då för tredje gången. Det var Sara Lena Jonsdotter från Vireda som blev hans tredje hustru. Hon var piga i byn redan innan Anna Stina Andersdotter dog. Hon var född 1818 i Vireda och när hon kom dit var hon 25 år och 30 år yngre än Johan.

De gifte sig 1847. I detta det tredje äktenskapet föddes sex barn, August 1846 och Sven Johan 1847, död 1858, Fredrika 1850 och Johanna 1852, död 1853, vidare Kristina 1854 och Hulda Matilda 1857. Tänk på att Johan var född 1789. När hans yngsta barn föddes var han 68 år.

## **Sara Lena Jonsdotter**

Det var svårt att hitta Sara Lena i kyrkböckerna i Vireda. Hennes födelsedatum stämde inte. Men jag följde hennes flyttningar bakåt i tiden. Slutligen fann jag hennes födelsenotis under den 10 mars i stället för den 10 augusti.

Hon var där inskriven som Lena Johansdotter och hon var ett oäkta barn. Tänk att det fanns oäkta barn! Vi är skyldiga alla dem en ursäkt. Fadern var okänd. Modern var Stina Bengtsdotter, dotter till Bengt Larsson och Katharina Eriksdotter. Men Stina Bengtsdotter fick inte leva länge med sin dotter.

Stina avled den 1 december 1818 av pleuresi. Sara Lena var då endast åtta månader gammal. Hon fick då komma till sin mormor, Katharina Eriksdotter. Men Sara Lena fick tidigt ge sig ut i livet och själv klara sin försörjning.

Sara Lena Jonsdotters bakgrund är fylld av dramatik och svåra, tunga inslag. Jag vill gärna berätta om detta. Men låt oss vänta med det. Nu skall vi återvända till Stavreberg.

I Stavreberg bodde vid mitten av 1800-talet ungefär 80 personer. Det var nio gårdar och några torp. Alla dessa människor levde på vad jorden gav. Det var ett intensivt odlingsarbete. Allting togs tillvara. Att få vinterfoder till djuren var ett hårt arbete.

Att få mat till alla människor var också ett hårt arbete. Kanske kan vi undra om alla blev mätta. Kanske att undernäring låg nära för både människor och djur.

Det var vid denna tid som emigrationen tog fart. För de flesta var det Nord-Amerika som hägrade. Men en och annan hittade andra länder att resa till. Vi återkommer till detta.

I Johans två första äktenskap föddes sex barn. I detta hans tredje äktenskap föddes också sex barn, i den period av livet när åldern började sätta sina spår hos Johan.

Innan vi går vidare vill jag ge en bild av hur Johan och hans familj hade det på gården i Stavreberg. Jag hämtar uppgifterna ur de båda bouppteckningarna som gjordes när hans två första hustrur dog. Vi följer den smala byvägen fram till hans gård.

Vi ser där framför oss några grå hus. Där är stugan, en ladugård och ett par bodar. Taken är av näver och torv.

Vi gör en rundvandring på gården, tittar in i husen och ser oss omkring. Vilka saker finns där? Johan visar oss. Det var han som vid båda bouppteckningarna visade alla sakerna. Vi går in i stu-

gan, eller stufvan som det står i bouppteckningarna. Över den höga tröskeln.

Där inne i halvdunklet ser vi ett bord och fyra omålade stolar, ett matskåp, en dragsäng och sedan flera stolar. Ett par silverkoppar och en silverkedja i ett skrin, koppargrytor, fem tenntallrikar, knivar, gafflar, strykjärn, drickesstånor, smörkärnor, byttor, tio trätallrikar, lerfat och mycket annat. För fönstren hänger gardiner.

Vi ser en vävstol, en spinnrock och en uppsättning av småsaker som har med vävning att göra, vävskedar, solv och annat.

Det fanns gott om sängkläder och linkläder. Det fanns lärftslakan, handdukar, kuddar, en gammal fäll, två täcken och en vepa. Båda Johan Haddorfs första hustrur hade gott om kläder, klänningar, tröjor, kjortlar, bomullskläden, näsdukar, förkläden, två mössor med pannstycken, handskar och vantar samt pjäxor. Hans hustrur behövde inte frysa och de kunde gå till kyrkan utan att se fattiga ut.

Som alla soldater var Johan Haddorf en duktig snickare. Han var en god timmerman, kan vi anta. Han visar sina verktyg, yxor av olika slag, sågar m.m. De finns i en av bodarna. Där finns också lakstånor, baljor, baktråg, fjärdingar, knäppharvel, handkvarn, sädeslår och mycket annat.

I den andra boden står en färdevagn, ett par järnskodda kälkar och ett par oskodda och en ärjekrok samt spadar och liar.

I ladugården finns en häst, två kor, en kviga, någon kalv samt 5-6 får med lamm och en bagge. En gris finns också.

Vår rundvandring ger oss ett intryck av välstånd, ett sådant välstånd som fanns på en mindre gård, hos en självägande bonde. Denna gård kunde ge uppehälle och försörjning åt sin familj. Det är bouppteckningarnas vittnesbörd.

Men bilden förändrades. Den gård som Johan ägde, 1/16 mantal blev delad på två gårdar. Han sålde kanske först den ena gården, och någon tid senare resten av gården, då till Johan Nätt. Johan Haddorf hade sedan ett undantag.

Det var vanligt i gamla tider att den äldre generationen drog sig tillbaka på ett undantag på gården. Men någon tid senare är detta undantag försvunnet. Familjen står plötsligt skriven som inhyst.

Det var förmodligen då som han med sin familj flyttade från gården, in i skogen österut till det som sedan kallades Haddorfs torp, eller Haddorfastället. Detta var kanske år 1859.

Detta torp låg på gårdens utmarker. Det var detta torp som Johan redan 1838 velat försäkra sig om. Nu var han där.

Så bodde de där, Johan och hans hustru Sara Lena Jonsdotter och deras barn.

I Johans äktenskap med Sara Lena föddes sex barn, August 1846, Sven Johan 1847, Fredrika 1850, Johanna 1852, Kristina 1854 och Hulda Matilda 1857. Alla dessa sex barn föddes på gården, när de ännu bodde kvar i byn. Med den gemenskap som fanns där, nära till grannarna och sådant som kunde ge trygghet. När det yngsta barnet föddes var Johan 68 år.

Tre av dessa barn dog i unga år. Det var Johanna som dog av magtorsk i späd ålder, Kristina som dog 1857, tre år gammal och Sven Johan som dog 10 år gammal 1858 av bröstsjuka. Men tre av barnen följde ändå med vid flyttningen till torpet 1858. Det var August, 12 år, Fredrika 8 år och Hulda Matilda ett år gammal.

Johan var 69 eller 70 år gammal när de tog torpet i besittning. Han var säkerligen märkt av hårt arbete under många år. Men han var inte den som gav upp i första taget. Han stretade på där på sitt torp, kan vi anta.

Alla de stenmurar som finns där, de fanns redan förut, men kanske att Johan ändå grävde upp en eller annan sten.

Från början av 1860-talet står i husförhörlängden *utfattig* om Johan Haddorf. Det forna välståndet var då borta. Kanske hade han delat ut det till sina barn, vad vet vi?

År 1863 flyttade sonen August hemifrån vid 16 års ålder. Han emigrerade 1866 till Amerika. Dottern Fredrika var någon tid lillpiga i grannbyn Hårstorp men kom efter någon tid hem igen till föräldrarna.

Så gick livet vidare på torpet för Johan, Sara Lena samt döttrarna Fredrika och Hulda Matilda. Jag nämnde att Johan uppgavs vara *utfattig*. Då kan vi undra över hur de hade det här i torpstugan under nödåren 1867-69. Då var matbristen stor på många håll i bygderna. Både människor och djur led av denna brist på mat och foder.

Det finns ingen närmare uppgift om hur det var på torpet. Om de hade några djur, kanske en get eller några får. En get kunde ge lite mjölk. Men vi kan utgå från att det var ett hårt arbete på torpet, med den lilla odling de hade.



Den 15 maj 1870, när våren stod som vackrast vid deras torp dog Johan Haddorf. Vi kan anta att han sett vårfåglarna komma och att han hört göken hoa i träden på tomten.

På sitt steniga torp dog han av stenpassion. Men denna dödsorsak har inget med stenbrytning i marken att göra. Stenpassion är gamla tiders namn på gallsten eller njursten. På detta sätt dog Johan Haddorf, kanske av plågor. Gallsten är plågsamt.

Det var fyra svartklädda män som kom till torpet. De läste något och de sjöng tillsammans en *utfärdspsalms*. Sedan bars Johan i sin kista, bort från torpet, till kyrkogården i Ödeshög. En svart kista gungades över trädrötterna ned till den lite jämnare byvägen och vidare till kyrkogården. Någon gång på senare tid ordnades en fin likvagn, dragen av fina hästar. Men ännu långt fram i tiden var de gamla sederna kvar, att bära de döda, från sorgehuset till deras sista viloplats på kyrkogården.

Vi kan anta att Johans jordafärd var kanske så som vi kan tänka oss när vi läser Dan Anderssons dikt *En spelmans jordafärd*. Här fanns inga vägar, bara steniga stigar.

Kvar på torpet bodde Sara Lena Jonsdotter med sina två yngsta döttrar, Fredrika och Hulda Matilda.

Låt oss, så långt vi kan, ta en titt på hur det var på torpet och i närheten. Själva tomten innanför murarna var inte särskilt stor, 30-40 meter bred och 50-60 meter lång. Strax söder om tomten låg en mindre åker, som kanske odlades till torpet. Norr om tomten sluttar marken ner mot den gamla Lövsjön.

Det fanns ytterligare ett torp ganska nära. Det låg på Bankabys marker i sydost, på kanske hundrafemtio meters avstånd. I nordost låg ytterligare ett torp, något längre bort. Till närmaste gård i Stavreberg var det närmare en kilometer att gå.

Men det gick en väl upptrampad stig dit. Den gick förbi Krusbergs gamla torp och vidare till gården Fällan. Denna stig är omskriven som *sommarvägen till Lövsjön*. Lövsjön användes i gamla tider som vattenställe där människorna i byn under torra perioder kunde hämta vatten.

År 1875 ansågs Lövsjön vara en mosse. Men på förarbetena till häradskartan från omkring 1870 har den uttritats med en stor vattenspegel. Jag vet inte när dikningsarbetena utfördes. Men vi kan också tro att under vårar och försomrar fanns rikligt med vatten i Lövsjön långt fram i tiden.

Detta var den miljö som fanns vid torpet. År 1875 skedde laga skifte i Stavreberg. Detta påverkade inte torpet. På kartan har torpet utritats, dock inte med några hus.

I skifteshandlingarna har torptomten fått nr 769 och uppges där vara en åkerlycka, men då beräknad som lindvall. Det var fem år efter Johans död. Sara Lena Jonsdotter orkade förmodligen inte gräva och odla. Därför fick åkern bli gräsvall.

Om dottern Fredrika står i husförhörslängden att hon var stum.

Dottern Hulda var piga i norra gården i byn från sitt 14:e år. När hon var 15 flyttade hon till Varvs socken. Där var också Fredrika någon tid. Men Fredrika återkom därifrån 1875 och bodde några år hemma hos modern på torpet.

Sara Lena Jonsdotter avled på torpet den 27 januari 1878, 59 år gammal. Då bodde endast dottern Fredrika hemma hos henne med sin son Adam Georg, som då var två år.

Återigen kom fyra svartklädda män till torpet ute i skogen. Denna gång gällde det *fattighjonet* Sara Lena Jonsdotters jordafärd. Hon begravs den 3 februari i Ödeshög.

Jag har inte funnit någon bouppteckning efter Johan Haddorf och inte heller efter Sara Lena Jonsdotter.

Hur var Sara Lenas liv? Hur mycket glädje fick hon ut i sitt liv? Hur såg hennes bokslut ut? Jag vill bara säga: *Bra jobbat Sara Lena!* Du fick intet serverat på silverfat, men du klarade ändå din uppgift.

Det är osäkert om någon därefter bodde på torpet. Men under lång tid hade stället kvar karaktären av boplats. Ännu på 1950-talet liknade det en gammal trädgård.

### **Vart tog barnen vägen?**

Av Johan Haddorfs barn emigrerade två till Amerika. Det var Johan Adolf och August. De övriga tycks ha stannat i Sverige, men spriddes ut över landet. Inget av barnen stannade kvar på hemorten. Men i andra generationen emigrerade flera barnbarn dels till Amerika och dels till Brasilien. Johan Haddorfs ättlingar finns således på åtskilliga håll ute i världen. Från Stavreberg kan vi se hur trådarna går ut över jordklotet.

Jag vill här redovisa vart de två döttrarna, Fredrika och Hulda tog vägen. Det var som jag förut nämnde tre barn som följde med

från gården till torpet ute i skogen. Vi kan då ana oss till att det var ett antal år med lekar och barnskratt på Lövsjöhöjden och på stigar och stenar i närheten. Men August emigrerade, som jag förut nämnt, 1866 till Amerika.

### **Hulda Haddorf**

Hulda Matilda var den yngsta dottern. Hon föddes 1857. Från sitt fjortonde år var hon piga på olika håll, först på norra gården i Stavreberg. Sedan flyttade hon till Varvs socken.

Där var hon piga på Styra rusthåll. Men hon flyttade snart vidare. Hennes liv blev under många år ett flyttande mellan olika arbetsplatser.

Den 28 april 1882 födde hon en dotter som döptes till Hulda Viktoria. Hon begravde detta barn i Ödeshög. I Ödeshögs kyrkobok står inte Hulda Viktoria utan Hulda Matilda. Dottern hade då fått samma namn som sin mor.

Hulda fortsatte sedan sina flyttningar, Skänninge, Väderstad och Bjälbo. 1885 tappade jag spåret efter Hulda. Flyttningsbetygen stämde inte. Hon var borta.

Yngve i Stavreberg hjälpte mig. Han hittade Hulda i Norrköping. Hon hade lämnat livet som gårdspiga och blivit stadsbo. Hon var piga hos kontoristen Axel Edvin Svensson. Men hon steg i graderna.

Under åren 1891-94 var hon piga hos konsul Enhörning i Norrköping, sedan hushållerska hos friherre Funck på Almstad i Tåby församling utanför Norrköping. Men hon stannade inte där. Den 8 november 1895 skrivs hon som hushållerska hos godsägaren Axel Altberg och hans hustru Sofia Nordenfelt på Grinda säteri i Södermanland.

Tänk efter. Hur kan man bli hushållerska hos så fint folk, hos friherrar och godsägare? Jo på goda rekommendationer. Hulda hade skött sig bra. Hon var trevlig och gjorde sitt jobb bra. Hon ingav förtroende. Det var därför hon uppnådde denna position.

Men ändå hade hon inte flyttat färdigt. Hon flyttade i september 1896 till Östra Husby församling i Östergötland. Varför lämnade hon ett bra jobb, som hushållerska hos godsägaren på Grinda säteri. Jo, Hulda hade mött kärleken. Någon annan förklaring finns inte.

Hulda gifte sig den 27 december 1896 med Karl Johan Moberg från Östra Husby socken. De arrenderade sedan under åtskilliga år en gård, Åketorp i Muritsberg i Östra Husby.

År 1909 flyttade de till Trädgårdstorp under Björsäter. Där är Karl Johan skriven som arbetare och där dog han 1935. Två år

senare flyttade Hulda till ålderdomshemmet i Östra Husby. Hon var då 80 år gammal. Hon dog förmodligen där i början av 1940-talet.

Detta var berättelsen om Hulda Haddorf. Jag har den största beundran för hennes livsverk. Bra gjort Hulda, kan vi säga.

### **Fredrika Haddorf Grönblad**

Vi skall nu ägna oss åt Fredrika. Den stumma dottern till Johan och Sara Lena. Hur blev hennes liv? Att vara stum är ingen lätt sak när livet ställer hårda krav på försörjningsförmåga. Att söka jobb är inte lätt. En arbetsgivare drar sig genast. Han vill kunna tala med sin piga.

Som vi förut sett var Fredrika lillpiga i Hårstorp åren 1833-35. Hon var sedan hemma hos far och mor någon tid igen. Men åren 1866-68 var hon piga i Herrestads socken.

Efter någon tid i hemmet igen var hon piga i Harsbol och hamnade sedan i Varvs socken. Hon kom därifrån i november 1875. Hon var då 25 år gammal. Hon hade fått pröva på livets hårda villkor.

Den 10 januari 1876 födde hon en son som döptes till Adam Georg. Fadern var okänd. Dopvittnen var bonden Johan Johansson i Stavreberg och hustrun Charlotta Johansson i Bankaby. Fredrika bodde sedan hemma hos modern Sara Lena på torpet under några års tid.

I november 1878 blev hon piga hos Olof Grönblad på Ödeshögs Riddargård. Han står skriven som öltappare. Han var också skriven som handelsman. Öltappare var kanske handlare med koppling till bryggeriet. Men han hade också varit sergeant. Han hade 1872 kommit till Ödeshög från Jönköping.

Olof Grönblad var född 1822 i Krokeks församling och son till komministern Olof Grönblad och hans hustru Fredrika Charlotta Rosinius. Denne komminister Grönblad var son till bonden Olof Månsson i Östra Husby och blev senare komminister i Östra Husby. Det innebär att Fredrikas syster, Hulda Haddorf hamnat i den socken där Fredrikas svärfader verkat.

Olof Grönblads mor, Fredrika Charlotta Rosinius kom från en prästsläkt i Småland.

Fredrika var piga hos Olof Grönblad men kom undan för undan på så god fot med honom att de gifte sig. De vigdes den 26 oktober 1879 i Ödeshög. Hon var då 29 år och han var 57. I vigselnotisen är han antecknad som handlare. De bodde i något hus på Riddargården, där Ödeshögs centrum nu är beläget. På den tiden kallades det Ösiö by.

Där hade Grönblad sin rörelse. Allt såg bra ut för Fredrika och för hennes barn. Fyra barn föddes i hennes äktenskap med Olof Grönblad, Adam Georg 1876, Karl Vilhelm 1879, död samma år, Fredrika Amalia 1880 och Oskar Vilhelm 1882, död 1883.

Men den 4 september 1883 dog Olof Grönblad, 61 år gammal. Dödsorsaken var vattusot. Fredrika stod ensam med två barn.

Av bouppteckningen framgick att Grönblad hade stora skulder. Han hade också stora utestående fordringar. Men skulderna översteg tillgångarna med 2100 riksdaler. Det innebar att Fredrika stod på bar backe.

Det är svårt att riktigt beskriva Fredrikas tid närmast efter att maken dött. Förmodligen bodde hon kvar i Ödeshög. Kyrkboken säger inget annat.

Den 22 december 1884 födde Fredrika en son, Nils Oskar Vilhelm. Fadern uppges vara fotografen Nils Erik Novén i Torup, Säby. Jag har inte funnit någon födelseuppgift.

Den 31 december 1884 flyttade Fredrika till Hässleby församling i Jönköpings län. Så säger kyrkboken i Ödeshög.

I Hässleby församling bodde hon i en stuga vid Hässleby gård som kallades Broholm. Där hade hon ett bageri. Detta framgår av boken *Torp och backstugor i Hässleby socken*.

Den 23 augusti 1887 födde hon en son som fick namnet Kornelius Manne Zakeus.

I Hässleby kyrkböcker finns hon inte noterad förrän 1889 och då är hon noterad under Fattighuset. Enligt samma bok hade hon möjligen någon uppgift vid Fattighuset, *kanske inte som anställd regenta, men ändå*.

I marginalen till husförhörslängden har noterats att hon inte inlämnat någon flyttningsattest men att hon av domstol 1888 *tilldömts* Hässleby församling.

Så gick åren. Hennes fyra barn började bli vuxna. Sonen Georg flyttade 1895 till Mariannelund, huvudorten i Hässleby socken. Dottern Amalia flyttade till Norrahammar 1899. Kvar hemma hos Fredrika fanns bara de två yngsta sönerna.

I november 1899 flyttade Fredrika Grönblad med de två sönerna till grannsocknen Karlstorp. Där bodde hon i en stuga på Frukulla gård. I samma stuga bodde också änkan Stina Kaisa Nilsson.

År 1902 flyttade Fredrika med sina söner till Ökna, en grannsocken, där de bodde i en stuga i byn Emhult. Efter tre år där

flyttade Fredrika till Norrahammar, där dottern Amalia bodde. Sönerna hade då flyttat hemifrån. Men nu, år 1905, återsamlades Fredrika och hennes barn i Norrahammar.

I Jönköping fanns på den tiden åtskilliga personer som bar namnet Grönblad. Jag antar att de alla var släkt.

Den 26 januari 1926 dog änkan Fredrika Grönblad av hjärtfel, 76 år gammal. Hon bodde då i kvarteret Hatten i Jönköping. Det är idag det kvarter där saluhallen är belägen vid Trädgårdsgatan och Skolgatan, ett centralt läge på Väster i Jönköping.

Här slutade således den stumma kvinnan Fredrika, dotter till Johan Haddorf och Sara Lena Jonsdotter i Stavreberg sina dagar. Jag känner att jag vill säga: *Bra jobbat Fredrika, Du gjorde det bra, särskilt sett till dina svårigheter.*

Fredrikas barn bodde i Norrahammar men deras vidare vägar ut i livet har jag inga detaljerade kunskaper om. Sonen Kornelius Manne hamnade så småningom i Karlskrona på varvet.

Han blev där fackbas och på kyrkogården i Karlskrona har han ett ståtligt gravmonument. Ett barnbarn till honom är Stina Jarleryd i Stockholm. Hon har sökt sina rötter och därvid också varit i Stavreberg.

Så börjar jag nu närma mig slutet av denna berättelse om Johan Haddorf och hans tre hustrur och barn.

När jag går omkring på den gamla torptomten strömmar många tankar till mig. Alla dessa stenar som här under svett och möda brutits upp ur marken och rullats eller släpats bort. Vad kan de berätta?

Stenmurarna och stenrösende inne på tomten bär vittnesbörd om hårt arbete, om beslutsamhet och framtidstro. Här har människor slitit. Men här har också barn lekt sina lekar. Här har både sorg och glädje funnits.

Här har människor känt oro och ångest för morgondagen, för sin överlevnad. Men kanske jag överdriver denna oro för morgondagen. Dessa människor levde då i varje minut. De kanske inte hade så mycket oro för morgondagen.

Kanske har här också funnits plats för skratt och glädje och förnöjsamhet. Varje tid har sina glädjeämnen och sina sorgeämnen.

Jag känner mig tacksam över den tillvaro som vi har idag, vi sena tiders barn. Jag vill inte ha tillbaka gamla tider.

### Här kommer mera

Men har jag berättat allt? Kanske inte riktigt allt. Hade inte Sara Lena Jonsdotter något ytterligare att berätta om sin bakgrund. Vad hade hon i sitt *andliga bagage* när hon kom till Stavreberg och gifte sig med Johan Haddorf?

Sara Lena Jonsdotters mamma dog när Sara Lena var åtta månader. Sara Lena kom då till sin mormor, Katharina Eriksdotter på torpet Boafall under gården Boarp i Vireda socken.

Där på Boafall växte hon upp hos sin mormor. Där bodde också änkan Ingrid Eriksdotter med sina två döttrar, Inga Stina och Johanna. Ingrid Eriksdotter och Katharina Eriksdotter var systrar och hade båda i unga år blivit änkor. Här bodde de tillsammans och försökte klara livets krav.

Katharina och Ingrid var döttrar till bonden Erik Nilsson och hans hustru Kerstin Jönsdotter i Lommaryds socken. Ingrid hade gift sig 1807 med soldaten Johan Hult men denne dog två år senare. Två flickor hade Ingrid från detta äktenskap. De var tvillingar.

Katharina Eriksdotter gifte sig 1785 med Bengt Larsson och de var bönder och torpare på olika håll i Lommaryds socken. Åtta barn hade hon fött. Fem av dem dog i unga år. Många gråtnätter var det i deras stuga. Många varför.

Torpet Boaplåta under Grimstorp i Lommaryds socken var deras hem under åtskilliga år.

### Katastrofen

Det var 1801 som något förskräckligt hände. Katharinas man, Bengt Larsson gick på kvällen eller natten mellan den 7-8 mars 1801 från torpet Boaplåta till backstugan Svältebo på Säldefalls ägor. Där bodde Nils Jonsson och Ingeborg Persdotter. Han slog ihjäl dem med en besman och en yxa.

Han stal sedan en del av deras tillhörigheter. På morgonen den 11 mars satte han eld på deras stuga i Svältebo för att dölja sitt illdåd. Sedan gick någon tid. Efter hustruns påtryckningar erkände han sitt brott i början av juni 1801 och rannsaking skedde vid Norra Vedbo härads sommarting den 6, 8, 11 och 12 juni.

Den 15 juni 1801 dömdes Bengt Larsson att mista sin högra hand och därefter halshuggas och steglas. Rannsakingen skedde sannolikt i Hullaryd och avrättningen skedde sannolikt också på avrättningsplatsen där.

I väntan på avrättningen förvarades Bengt Larsson på Slottshäktet i Jönköping.

Detta var en sorglig historia, även för oss som läser om detta som hände för mer än 200 år sedan. Hur dystert och sorgligt var den då inte för de inblandade, då när det skedde. Tänk på hur det resonerats i stugan. Katharina övertalade Bengt att erkänna sitt brott, medveten om att hon därmed själv blev ställd utan försörjning, på bar backe, med sina barn.

Jag har här endast tagit med huvuddragen i detta sorgens kapitel. Det finns mycket att skriva om denna händelse och om rannsakingen. Kanske att jag senare kommer att skriva en mera utförlig berättelse.

Katharina bodde kvar med sina tre barn i torpet Boaplåta under ett antal år. Sonen Nils blev soldat för Boarp i Vireda socken. Han fick soldatnamnet Bloss. Dottern Stina flyttade som 15-åring till Vireda och senare till Gränna. ’

Hon skulle år 1818 få en dotter med namnet Sara Lena och som skulle bli Johan Haddorfs tredje hustru.

Dottern Maja flyttade hemifrån 1812. Hon var den yngsta av barnen, förutom de barn som dött. Hon gifte sig med Israel Nilsson och de arrenderade sedan Hägnen under Nobynäs. De fick flera barn.

### **Boafall**

År 1816 flyttade Katharina till Vireda, till sin son Nils i soldatorpet under Boarp. Där bodde hon någon tid.

På byns ägor fanns ett ställe som hette Boafall. Där bodde sedan Katharina. Dit kom också hennes yngre syster Ingrid med sina två döttrar Inga Stina och Johanna.

Dit kom också Katharinas dotter, Stina Bengtsdotter. Hon födde den 10 mars 1818 en dotter, Sara Lena Jonsdotter. Men Stina fick inte leva lång tid här. Hon dog den 1 december samma år av pleuresi, eller lunginflammation med dagens ord.

Sara Lena kom sedan att växa upp hos sin mormor, Katharina Eriksdotter samt mostern Ingrid.

Dessa systrar försökte nu tillsammans stå ut med de svårigheter som livet bjudit dem på. Här växte Sara Lena upp, med sin mormor och hennes syster. Men hon fick tidigt börja tjäna sitt eget levebröd.



Hon flyttade 1832 till Ödeshögs socken. Hon var då bara 14 år. Hur var det för en 14-åring att så kastas ut i livet? Då fanns ingen barnombudsman.

Hennes mormor bodde kvar i Boafall med sin yngre syster Ingrid. Men plötsligt är Katharina borta. I husförhörslängden är hon struken. *Tillhör Lommaryd* står det där. Den 4 november 1839 dog Katharina på torpet Bohus på Grimstorps ägor i Lommaryds socken.

Dit hade hon kommit endast några dagar tidigare. Det framgår av dödsnotisen i kyrkoboken att hon en tid vårdats av sin syster i Vireda socken, i Boafall. Här i Lommaryd hade hon således bara bott några dagar. Hon dog av ålderdom uppger kyrkoboken.

Men det tycks vara av ekonomiska skäl som Vireda socken flyttat Katharina till den socken där hon hörde hemma, nämligen i Lommaryd. Den tanken får jag när jag ser noteringarna i kyrkoböckerna. Fattigvården i gamla tider var sådan. Socknens ekonomi gick i första hand. Omsorg och medkänsla fick stå tillbaka.

### **Pigan Sara Lena Jonsdotter**

Hur gick det för Sara Lena Jonsdotter i hennes start som piga? Hon var piga på flera ställen i Ödeshögs socken, i Kopparp, i Larkarp, i Angseryd, i Sväm och sedan i Stavreberg, hos Johan Haddorf. .

En tid bodde hon hos livgrenadjären Jonas Adolf Mård och hans hustru Inga Stina Johansdotter i Munkeryd, också Ödeshögs socken. Inga Stina och Sara Lena var ju släktingar. Vi har förut sett att de bodde tillsammans i Boafall.

Johan Haddorf och Sara Lena gifte sig 1846 men deras samliv hade börjat tidigare. De fick här på gården sex barn till. Därefter lämnade de gården och flyttade till torpet inne i skogen. Det var kanske inget de hade planerat, men det blev så.

Detta var min presentation av Sara Lena Jonsdotter. Hon hade många minnen med sig i sitt personliga bagage när hon kom till Johan Haddorf i Stavreberg. Det var tunga, svåra minnen att hantera. Jag känner stor sympati och medkänsla med henne. Tänk om vi kunde höra henne berätta om sitt liv!

Men vi kan göra ett besök på Haddorfs torp. Ännu finns nog något kvar av Johan och Sara Lena och deras barn där. Kanske i suset från träden, och i fågelsången på våren och försommaren.

Ta med en kaffetermos och sitt ned där på stenvuren. Låt minnen och tankar från gamla tider strömma in i dej.

Arne Ivarsson